

BEVEZETŐ TANULMÁNY

A középkortól a kora újkorral bezárólag a keresztény vallás a legtöbb esetben központi szerepet játszott a magyar háborús ideológiákban. Így I. István intelmeiben és legendáiban, Temesvári és Pázmány prédikációiban, Magyarai, Bornemisza és Tolnai írásaiban, illetve Révay koronatorténétében is komoly jelentőségük van a keresztény eszméknek. A kivételt a magyar honfoglalás egyik periódusának bemutatása képezi Anonymusnál és a *Képes Krónikában*. Ugyan ezek a források sem ellentétesek a kereszténységgel, azonban nem is támaszkodnak a keresztény eszmékre.

A kora középkorban az I. Istvánnak tulajdonított *Intelmek*ben és I. István legendáiban egy speciális politikai és háborús ideológia tűnik fel, az istenítéleti ideológia. Ennek lényege, hogy a háborúkat Isten igazságos ítéletein nyugvó procedurális igazságosság igazolja, amely az Isten segítségével elért győzelemmel válik nyilvánvalóvá.

A magyar állam helyét és szerepét a kereszténységen belül I. István király az *Intelmek* című királytükörben jelölte ki. Az *Intelmek* szerint a magyar királyság olyan teokratikus királyság, amelyben a vallásos-szent elem és az isteni törvények mellett a világi-politikai hasznossági elképzeléseknek és a világi szokásoknak is szerepe van. A király az univerzális keresztény birodalom (István koronázásakor III. Ottó [983–1002] birodalma) egy szeletén Isten kegyelméből uralkodik. A királynak ezzel összefüggő feladata, hogy védelmezze alattvalóit, és gondoskodjon róluk, legyen jóságos és irgalmas az ország minden lakosával, illetve hogy gyarapítsa az egyházat, és folytasson térítést. Az *Intelmek* szerint erre akkor van lehetősége, ha megtartja a keresztény hitet, és abban képes mások példaképévé válni. Ugyanakkor az uralkodás célja nem csupán a keresztény méltóság fenntartása, hanem az emberi hasznosság elősegítése is, amiben pedig nem csupán az isteni törvényeket ismerő főpapok adhatnak tanácsot (Isten törvényeit közvetítve), hanem a királyi tanács is (a világi szokásokat közvetítve). A királynak ezeken a tanácsokon túl, egy általánosabb megközelítésben,

az izraeli (Józsué, Dávid, Salamon) és a keresztény királyok (Nagy [I.] Konstantin, III. Ottó) példáját is követnie kell.

Amennyiben a király nem követné az isteni törvényeket, a világi szokásokat, a régi királyok példáját, illetve magában az *Intelmek*ben adott tanácsokat, akkor Isten fog felette ítélni. Isten éppúgy megbünteti, amiként engedtlenségéért megbüntette Ádámot (a Paradicsomból való kiűzetéssel), vagy istentelen életvitelért a választott népét számos alkalommal, illetve az egységes izraeli királyság szétszakadásáért Roboám királyt (Egyiptom kifosztotta az országot). Ha a király indulatossá, dolyfössé és gyűlölködővé válva zsarnok lesz, akkor a főpapok, a főemberek és a katonái Isten büntetéseként ellene fordulnak, és a királyság másra száll át. Az isteni büntetés elkerülése és a győzelmek elérése végett a király számára kiemelten fontos a hit megtartása, a rendszeres imádkozás, a bűnöktől való megtisztulás és az áhítatos lelkület megszerzése. A hit mellett fontos a hithű cselekvés is. A hittel élő király Isten ítéleteként győzni fog az ellenségével szemben.

István Nagy *legendája* is kiemeli az István által vezetett kegyes életet, illetve Istvánnak a Koppánnal vívott harcában az isteni segítséget. A legenda szerint a világon minden történést Isten irányít, még a pogány népek viselkedését is. Így lehetett a még pogány magyar nép az a nép, amelyet Isten a „napnyugati” keresztények eltávolítására rendelt. Isten a kereszténység felvételét követően tovább vezette a magyar népet, most már a kegyes életet élő István által, amikor István megtámadta a Veszprém közelében tábornok Koppányt és seregét. A legenda nem győzi halmozni István kegyességének a jelzőit. István a pogányokat „a dicsőséges kereszt jelének pártfogásával, Isten szülőanyja, az Örök Szűz Mária érdemeinek oltalmával Isten kedveltje, Márton főpap és Szent György vértanú zászlaja alatt, vezéreik megölése után csakhamar szolgálatába hajtotta, a keresztiség vizében megfürösztötte”.

Az igazságos háborúról való gondolkodás szubsztantív formája először a történetírói hagyomány keretei között jelent meg Magyarországon a *Képes Krónikában* és Anonymus *Gestájában*; majd rendszerezettebb formában Temesvári Pelbártnál. Mindkét forrástípusban találkozunk az igazságos háború középkori elméletének kategóriáival: a háborúindítás igazságos okával, a háborút jogosan indító hatalommal (legitim autoritással); Temesvárinál pedig még a háború indításának távolabbi céljával, a helyes szándékkal is. Ezek a kategóriák a háborúindítás szabályai (*ius ad bellum*) is egyben.

A *Képes Krónika* (a 14. században állították össze, de egyes részei a 11. századtól kezdve keletkeztek) és Anonymus *A magyarok cselekedetei* című

munkája (1200 körül) egyaránt tartalmazza a magyar honfoglalás leírását, amelynek központi eleme a fehérló-monda. A honfoglalás három részét különböztethetjük meg, a bolgárok uralta Erdély birtokbavételét, a morvák (Szvatopluk/Salán) uralta Alföld elfoglalását és a frankok kormányozta Dunántúl megszerzését. Ezen területek közül a fehérló-monda a morva területek elfoglalásához kapcsolódik.

A monda szerint a magyarok követek útján érintkeztek a morvával. Úgy vélték, hogy a morvák földje az Attila királlyal való rokonságuk miatt az ő örökségük, és meg is tanácskozták, hogy miként szerezzék meg azt. Követ útján földet, vizet és fűvet kértek a morvák fejedelmétől, illetve egy fehér lovat küldtek aranyozott nyereggel és aranyozott kötőfékkal (Anonymus szerint 12 fehér lovat, rabszolgákat, prémeket és köntösöket) cserébe. A magyarok a saját értelmezésük szerint a fehér lóért megvásárolták a morvák földjét, majd tudatták Szvatoplukkal, hogy ha nem hagyja el az igényelt területet, akkor hadra kelnek ellene.

A monda most jelentőséggel bíró értelmezése azt foglalja magában, hogy a szimbólumok megküldése és a fehér ló (illetve Anonymusnál a többi ajándék) kicserélése valójában egy kétoldali, jog-, és köteletségkeletkeztető vásárlási aktus. Ezt kiegészíti az a tényként kezelt információ, hogy a kérdéses országhatárterület egyébként Árpád őseé, Attiláé volt. Ezen értelmezés szerint Árpád kétoldali ügylettel vásárolta meg a földterületet, így az az ő tulajdonába került, jogot szerzett rá, ami a másik oldalon köteletséget eredményezett. Árpád a köteletség megszegése és ezzel a jog megsértése – azaz az igazságosság – alapján indíthatott háborút a terület birtokbavételéért. Ezt erősítette az is, hogy a terület valójában minden egyéb (egyoldalú vagy kétoldalú) ügylettől függetlenül is Árpádé volt, hiszen korábban Attila és a hunok területe volt, és így Árpádnak, Attila leszármazottja lévén, joga volt a területhez, ami a morva oldalon köteletséget eredményezett. Árpád a köteletség megszegése és ezzel a jog megsértése – azaz ismét csak az igazságosság – alapján indíthatott háborút a terület birtokbavételéért.

A monda azt mutatja, hogy az annak lejegyzése és politikai felhasználása körüli időszakban (1200 előtt) a magyar politikai gondolkodásnak része volt az az igény, hogy a háborúkat igazolni kell, illetve ezzel együtt, hogy a háborúkat nem kezdeményezheti akárki. A háborút a vásárlásból keletkező jog érvényesítése, illetve az öröklésből keletkező jog érvényesítése igazolja. Az utóbbi jogérvényesítés esetén érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy határozottan kialakul azoknak a személyeknek a köre, akik felhatalmazással rendelkeznek a háború megindítására, azaz akik rendelkeznek az igazságos

háború megindításához szükséges legitim autoritással. Ezen személyek körébe az Attila leszármazottainak tekintett Árpád-házi királyok tartoznak.

Temesvári Pelbárt ferences szerzetes az igazságos háború elméletét a György vitézről írt (harmadik) példabeszédében tárgyalta. Temesvári egy Pál apostoltól vett idézet köré építi beszédét: „Ezt a parancsolatot kötöm a lelkedre... hogy a jó harcot vívd meg... Tarts ki a hitben, és őrizd meg tisztán a lelkiismeretedet”. Az idézetet három részre lehet felosztani, amelyek alapján elemezni lehet a katonai kötelességeket. A három rész a „vívd meg a jó harcot”, „ezt a parancsolatot”, és a „tarts ki hitben, és őrizd meg tisztán a lelkiismeretedet”. Ezekhez Temesvári egy-egy problémát rendel: a katonáskodás feltételeinek a problémáját, a katonai előírások megőrzésének a problémáját és a hit jelentőségének a problémáját.

A katonáskodásnak négy feltételét írja le. Az első, hogy a katona számára fontos a kellő gyakorlás a fegyverforgatás és a fizikai állóképesség terén. A gyakorlatozást azonban csak olyan módon szabad folytatni, amelyben nem fenyegeti közvetlen halálveszély a gyakorló feleket. Határozottan nem ide tartozik azonban a bajvívás, amely közvetlen halálveszéllyel fenyeget, és ezért tilos.

A harci jártasság fizikai képessége mellett – második elemként – fontos, hogy a katona helyes harci szándékkal is rendelkezzen. A helyes harci szándék nem állhat az ártani vágyásban, a kegyetlen bosszúállásban, a gyűlölködésben, az engesztelhetetlenségben, vagy vad visszavágásban és az uralomvágyban. Arról, hogy mi is lenne a helyes szándék tartalma, Temesvári ezen a ponton még nem ad felvilágosítást, csak a példabeszéd egy későbbi részében. Azt azonban leszögezi, hogy ugyan másodjára, a fizikai képesség tárgyalása után tárgyalja a helyes szándékot, azonban a helyes szándék léte vagy nemléte határozza meg a fizikai képesség működését is. Ez azt jelenti, hogy hiába képzett valaki a fizikai képességek területén, amennyiben ezek a képességek nem a megfelelő szándékkal párosulnak, akkor az illető nem bírhatja a keresztény katonai hivatást.

A helyes szándékkal – harmadik elemként – együtt jár az, hogy a katonának ki kell tartania a helyes szándéka mellett. Amennyiben erre nem képes, akkor hiába helyes a szándéka, nem alkalmas katonának, hanem inkább papnak. A helyes szándék tartóssága adja ugyanis azt a kietartó bátorságot a harcban, ami által a katona képes szembeállni az erős ellenséggel is.

A bátorság másik fontos feltétele a kietartás mellett – negyedik elemként – az igazságosság. A király mint a legfőbb katona kötelessége, hogy igazságot

szolgáltatva ítélkezzen. A katonák kötelessége engedelmessé válni a király ítéletein keresztül az igazságosságunknak. Amennyiben a harcos nem engedelmeskedik a királynak, akkor nem katona, hanem rabló csupán. A háborúban így a király rendelkezik a legitim autoritással, azzal a felhatalmazással, hogy háborút indítson. A király csak közszereplőként ítélkezhet, és csak akkor, ha biztos abban, hogy az, aki felett ítélkezni kell, nem javul meg magától. A magánszemélyek nem ítélkezhetnek semmilyen esetben, és a magánjellegű bosszúállást Isten számára kell fenntartani.

A Temesvári gondolkodásában központi helyet elfoglaló igazságosság nem más, mint „megadni kinek-kinek a magáét: [...] Istennek a szeretetet, tiszteletet és engedelmisséget; a felebarátainknak pedig a testvéri szeretetet”. Ezzel függ össze a Temesvári által tárgyalt második problémakör, a katonai előírások megőrzésének a kötelessége. Ez azokat a parancsokat foglalja magában, amelyeket a katonának szabályszerűen és általánosságban be kell tartania. Az első (és a harmadik) ilyen parancs a háborúk igazságos céljait határozza meg, illetve ezzel összefüggésben a helyes szándék tartalmát is. Az igazságos háború általános célja (a helyes szándék tartalma) nem lehet valami világi cél, hanem csakis Istenért lehet katonáskodni. Az Istenért való harc, egy kicsit konkrétan fogalmazva, irányulhat a szent egyház védelmezésére és békéjének fenntartására, illetve a felebarát megsegítésére, a felebarátokból álló közösség védelmére, és az Isten iránti tisztelet, azaz a keresztényi életforma fenntartásával a megváltás elősegítésére mint igazságos célokra.

A második parancsolat értelmében a keresztény katonáknak a jelzett célok érdekében vállalniuk kell a megsebesülést és a halál veszélyét is, amiért cserébe kiérdemlik az üdvözülést. Ez azonban csak egy feltétellel teljesülhet – és ez a negyedik parancsolat –, akkor, ha a katona a csata előtt megvallja bűneit, és bűnbánatot tart. Csak ebben az esetben biztosított ugyanis, hogy a katona helyes szándékkal menjen a csatába, ami pedig eredményezi azt, hogy kiérdemli az üdvözülést.

A Pál apostoltól vett idézetből fakadó harmadik kötelesség, a hithű katonáskodás kötelessége is a bűnök megvallásával és a bűnbánattal függ össze. A korábban vétkező katonától ugyanis Isten megtagadja a győzelmet. Ezért minden katonának meg kell tisztulnia a bűnöktől, és szilárdnak kell lennie a hitben. A legrosszabb bűnök a gőgösség, a testi vétkek, a rablás és zsákmányolás, illetve a babonáság.

A törökkel és a Habsburg királlyal folytatott kora újkori harcok következtében könnyen utat találtak Magyarországra az olyan reformátorok háborúelméletei, mint Erasmus, Luther Márton és Kálvin János.

Magyari István *Az országokban való sok romlásoknak okairól* (1602) című munkájában írt a háború igazolásának a kérdéséről. Magyari saját korának hadviselési gyakorlatában a fejedelmi önérdék érvényesítésére való törekvést véli felfedezni, amely ezért szerinte nem a közösség javának a védelmét célozza. A közösség java ugyanis elsősorban a békében segíthető elő. Magyari így a béke hívének mondható, a háborúról pedig, főként annak a negatív hatásai miatt, elítélő véleménye van.

A háború negatív hatásainak okát kétféleképpen igyekszik kimutatni, az ember lényegére, illetve a háború által előidézett károkra hivatkozva. Az első érve az, hogy az embert lényege szerint társaságra teremtette az Úr. Erre utal az, hogy az embernek, az állatokkal szemben, természetes fegyverei sincsenek. Az ember meztelen, fegyvertelen, és így tehetetlen is, hacsak mástól nem kap segítséget. Ami a háború által okozott károkat illeti, Magyari megjegyzi, hogy a háborúban nem működnek a törvények, azaz megsokasodnak a törvénytelenségek, és alapvetően a pusztulás lesz úrrá az embereken és a javakon is. Ezzel összességében a közösség komoly kárt szenved, és szegényedik.

Magyari első pillantásra idealizálja a békét, jobban megnézve azonban összetettebben fogalmaz. Szerinte a béke valóban a legjobb dolgok között van, viszont arra is felhívja a figyelmet, hogy a békét időnként meg is kell védeni. Például akkor, amikor a békével nem jár együtt az igazságosság, azaz annak a megadása, ami jár. Magyari ezzel a kritériummal önmagában is jó célt állít a háború elé, és elköteleződik az igazságos háború elmélete mellett.

Ebben a szellemben nyilatkozik a háború „méltó” vagy „szükséges okairól” is. Azokat az eseteket sorolja fel, amikor lenne igazságos oka a háborúnak, azonban a fejedelem nem él azzal. Két ilyen eset van, az egyik az, amikor a hadak „az Jézus Krisztusban való hűtnek ótalmazásáért nem lesznek”, a másik pedig az, amikor a hadak „az pusztítók ellen hazánk ótalmáért, vagy az szomszéd nemzetségnek, kinek ótalommal tartozunk, utolsó szükségében való segítségért nem vétettetnek fel”. Leegyszerűsítve Magyari meghatározását, minden olyan ok igazságtalan, ami nem a kereszténység védelmét, az ország védelmét vagy a szomszéd ország védelmét szolgálja. Ebből adódnak az igazságos célok: a kereszténység, az ország és a szomszéd ország védelme.

Az igazságos cél fennállását Magyari szerint a fejedelem tiszte megfontolni, azaz a fejedelem rendelkezik legitim autoritással a háborúba szállás kérdésében. A fejedelemnek azonban a népet kell képviselnie. Magyari a reformációval előtérbe kerülő *Ószövetség* alapján a zsidó néphez hasonlítja a magyar népet, amelyet Isten ahhoz hasonlóan választott ki és büntet (a katolikus bálványimádás miatt a török veszedelemmel). A büntetés célja a visszatérés a hit helyes útjára (azaz a bálványimádás feladása). Ugyanakkor fontosnak tartja a múltbeli pogány és a keresztény fejedelmek példáját is hangsúlyozni, ám megjegyzi, hogy a nép nem köteles követni a fejedelemnek azt a parancsát, amely ellenkezik az isteni rendelkezésekkel.

Amennyiben egy fejedelem igazságos céllal száll háborúba, azaz védekezik, akkor a fejedelemnek meg kell fontolnia a háború vállalásának a következményeit, jelesül, hogy mekkora kárral jár a háború céljának a megvalósítása. Amennyiben az okozandó kárhoz képest a háború célja aránytalanul kevés jóval kecsegtet, akkor a háborút nem szabad vállalni. Az igazságos háború indításának ez a szabálya az arányosság szabálya.

Amennyiben a háborúnak van igazságos célja, és arányos is, akkor fontos, hogy a fejedelem helyes szándékkal indítsa a háborút. Ezzel Magyari egyrészt tiltja azokat a háborúkat, amelyeket irigységből, kevélységből, gyűlölségből, fölfuvalkodottságból, vagy dicsőségért, gazdagságért és birodalomépítés miatt indítanak. Magyari ilyen háborúnak tartja a törökök elleni kereszties háborút is: amikor a „törökök gazdagságát óhajtom, no, hadat indítok ellene, s az hűt dolgát tettetem okának lenni”. Másrészt, a helyes szándék szabályának másik formáját is elfogadja, ami szerint a háború távolabbi céljaként szükséges valamilyen, a legyőzendő felet is magába foglaló tartós békekonceptiót kitűzni. A számára elfogadható béke azonban annak a korszaknak a békéjét jelenti, amelyet nem jellemez a katolikus („pápista”) bálványozás, és ami az Úr közvetlen tiszteletéhez visszatérő „zsidó kereszténység” békéje.

A háború indításának a szabályai (*ius ad bellum*) mellett Magyari kitér a manapság a háborúra való felkészülés szabályainak (*ius ante bellum*) nevezett feladatokra is. Mielőtt a fejedelem háborúba kezd, szükséges olyan hadsereget szerveznie, amellyel eséllyel veheti fel a harcot az ellenséggel. Ennek a hadseregnek a kiképzésére és felépítésére vonatkozó szabályokat nevezzük *ius ante bellum*nak.

A hadsereget ezen szabályoknak megfelelően úgy kell létrehozni, hogy az abban szolgáló katonák „jó rendtartással” rendelkezzenek, ami meggátolja

őket abban, hogy arra menjenek, amerre akarnak. A katonáknak a rendtartást biztosító táborban kell élniük, hogy kóborlásaikkal, rablásaikkal és pusztításaikkal ne zavarják meg a békét. A táborban a katonáknak meg kell elégedniük a kevés étellel és itallal, és idejüket arra kell fordítaniuk, hogy elsajátítsák a katonai mesterség fogásait, a fegyelmet (e kettőt együttesen mesterséges bátorságnak nevezi), a gyorsaságot és a tisztí vezetői képességeket. A tábor fenntartásával nem szabad végletekig megterhelni a civil társadalmat, mert az csak széthúzást szül a civil társadalom és a hadsereg között. A katonákat mindenkor meg kell fizetni, hogy el tudják látni magukat, és el tudják végezni feladataikat. A katonák megfizetése, illetve ennek elmaradása jelzi a katonák megbecsülését, illetve annak hiányát. A vitézi becsület fenntartásának (visszaállításának) fontos kívánalma még, hogy állandó és elegendő számú katonaságot kell kiképezni és fenntartani, és nem csak szükség esetén felvenni minden, adott esetben tudatlan jelentkezőt. Ez utóbbiak ugyanis rossz fényt vetnek a jól kiképzett és megbecsült katonákra is. Ehhez hasonlóan a megbecsülés végett fontos a saját életüket a hazáért kockáztató sebesült és elesett katonákról való gondoskodás.

Bornemisza Péter az *Egykötetes prédikációskönyv* (1584) részeként írta meg *Az fejedelemségről* című munkáját. Ennek első felében a fejedelem országon belüli feladataival, a második felében pedig a fejedelemnek az ország és az alattvalók külső ellenséggel szemben való megvédésére vonatkozó kötelességével foglalkozik.

Bornemisza szerint a fejedelemség Istentől rendeltetett tiszttal, amelynek célja az egyházzal és a hívekkel való gondoskodás. Az alattvalóknak cserébe engedelmességniük kell a fejedelemnek. Bornemisza az engedelmességek két indokát jelöli meg: azt, hogy a fejedelmi hatalom csak Istentől származhat, ezért a fejedelemnek való ellenállás Istennek való ellenállás, illetve azt, hogy az engedetlenség a lelkiismeret megsebzését, illetve Isten bosszúját vonja maga után.

A fejedelem alapvető feladatai két csoportba oszthatók: a béke, illetve a háború idején ellátandó feladatokra. A fejedelem béke idején ellátandó feladata, hogy „otthon jó vigyázással bírja és igazgassa népét”, a háború idején ellátandó feladata pedig, hogy „jó vitézséggel oltalmazza őket”. A háború vállalásában így a fejedelem az illetékes, azaz Bornemisza szerint ő rendelkezik legitím autoritással.

Bornemisza a háború igazságos céljait „igaz okoknak” nevezi, amelyeknek több típusát különbözteti meg: a védelmi jellegű igaz okot, a büntető

jellegű igaz okot, amely utóbbin belül megkülönbözteti az országon belüli büntetést (a belső rend védelmét) és a „világ szerte” való büntetést (vallás- és erkölcsvédelmet). A védelmi jellegű igaz okok hat csoportba sorolhatók:

- az első a békességért viselt háború, amely „a legfőbb mindenek között”;
- a második, hogy biztosítsa Isten ígéje tanulását;
- a harmadik és a negyedik, hogy védje alattvalóit és azok ingó és ingatlan tulajdonát;
- az ötödik, hogy védje a tisztességes törvényeket és a jó erkölcsöket;
- végül, hogy védve a vallást megbüntesse azokat a „gonosztevőket”, akik megrontják azt bálványozással vagy erkölcstelenséggel.

Amíg az első öt igaz ok világosan védelmi jellegű háborút igazol, addig a hatodik inkább tűnik a támadó vallásháború igazolásának. Ugyanis Bornemisza a büntetési okot azzal magyarázza, hogy a gonosztevők megbüntetéséért adott diadalt Isten Izraelnek, máskor azonban pontosan a gonoszságok elkövetéséért adta Isten Izraelt az idegen fejedelmek alá. Izraellel összekapcsolva a gonoszság egyértelműen olyan vallási bűnököt jelent, mint a bálványimádás.

Az igaz okok alapján a fejedelem csak utolsó lehetőségként vállalhatja a háborút, azaz ha már mindent megkísérelt, hogy más módon szerezzen békességet, illetve ha megszervezte és kiképezte azt a hadsereget, amely szükséges a célok eléréséhez. A hadsereg kiképzésének magában kell foglalnia a tisztek tanítását, illetve magának a fejedelemnek a tanulását és népének tanítását is. A fejedelemnek és a népnek a „nemes hadakozó históriákat kell hallgatnia, látnia”, vitézkedő dolgokat kell gyakorolnia, és minden esetben Istenhez kell fordulnia segítségért. Ez utóbbi kitétel különösen fontos, mert meghatározza a helyes szándék szabályát, amelynek értelmében a fejedelem számára az evangélikus kereszténység hitéletének a fenntartása és megvédése a távolabbi célja. A hitéletnek a fejedelemre vonatkozó elvét Bornemisza azzal foglalja össze, hogy a fejedelem „Istent is félje, magát is megalázza, az elesett embereket is szánja, és mindazáltal az bűnököt is megbüntesse”.

Tolnai Mihály *A szent had* (1676) című munkájában fejtette ki elképzelését a háború igazolásának a kérdéséről, amelyben megtalálhatók a had megszervezésének a szabályai (*ius ante bellum*), a háborúban részt vevő személyekről alkotott elképzelése (*ius in bello*), illetve a háború indításának és viselésének szabályai (*ius ad bellum* és *ius in bello*). Tolnai művében nem a katolikusok elleni háborúskodás van előtérben, hanem sokkal inkább

meghatározó cél számára, hogy megoldást találjon a katonák visszaéléseire. Ezzel összefüggésben fontos számára az is, hogy vallási-erkölcsi rendet biztosítson a vitézlő rendnek azáltal, hogy utat mutat abban, miként kell a hadsereget úgy megszervezni, hogy istenfélő és egyben hatékony is legyen.

Tolnai szerint a *Szentírásra* támaszkodó nagybetűs Tudománynak kell biztosítania a társadalmi rendet, és szabályoznia a vitézlő rend életvitelét. A vitézlő rend ugyanis Tolnai tapasztalata szerint vétkes, istenfélelem nélküli életet él. A vétkes életvitelre jellemző bűnök között Tolnai felsorolja a civil lakossággal való kegyetlenkedést, a felebarátokkal (köztük a katonatársakkal) való patvarkodást, a felebarátok (köztük a katonatársak) csalárdsággal és átkozódással való megnyomorítását, valamint a zsolddal való elégedetlenséget.

Tolnai szerint a katonai bűnöket nem csak önmagukban kell vizsgálni, mert azok oka részben az, hogy az előljárók „lány pásztorok”. Az előljárók ugyanis sokszor nem kényszerítik engedelmességre az alattuk szolgálókat, rossz parancsot vagy egyéb iránymutatást adnak számukra, illetve védelemben részesítik őket, vagy hallgatással eltűrik kilengéseiket, mert tisztársaikkal pártoskodnak. Az előljárók közé tartoznak a katonatisztek, a kormányzók, a fejedelmek és a királyok, akiknek Tolnai műve elsősorban szól.

Tolnai szerint a katonai és tiszti bajokra az orvosság a hadakozásnak a vallási élet berkein belül való felfogása. E felfogás szerint a problémákra a megoldást az igaz hittel, az Istenbe vetett bizalom által és a bűnből való megtéréssel vezetett vitézi élet jelenti. Az ilyen élet mentes a bűnöktől, és egyben az üdvösség elnyerésére is alkalmas, ezért önmagában, a zsold megemlése nélkül is elegendő jutalom.

Isten legfontosabb szerepét Tolnai a hadsereg megszervezésében látja. Úgy véli, hogy mivel istenfélő katonákból álló had nélkül nem lehet győzelmet elérni, ezért minden hadakozás előtt szükség van Isten szent hadának felállítására. Ez a gyakorlatban a katonák igaz hitre való térítését és a hitélet gyakorlását jelenti. Tolnai számára a had és felhasználásának szentségét a „törvényes Regulák” biztosítják, amelyek négy csoportba oszlanak: a háború indításának a szabályaira (*ius ad bellum*), a háború viselésének a szabályaira (*ius in bello*), a had megszervezésének a szabályaira (*ius ante bellum*) és a háború lezárását követő szabályokra (*ius post bellum*).

Az *ad bellum* szabályok között Tolnai az igaz(ságos) ok, a helyes szándék, a legitim autoritás és az utolsó lehetőség szabályát említi. Az igazságos okot tárgyalva megemlíti a bujdosóknak a Habsburg-uralommal szemben viselt háborúját, és megjegyzi, hogy egy háborúban csak az egyik oldalon lehetséges igazságos okkal harcolni, mindkettőn nem. Az igazságos okot

vagy mi magunk szolgáltatjuk, vagy pedig kívülállók. A magunk által szolgáltatott igazságos okok közé tartozik az „igaz, Isteni tisztelet” otthoni védelme, a közönséges (szekuláris) igazságnak való érvényszerzés (adott esetben a katolikusokkal szemben is), és az ország szabadságának és békéjének a védelme. A kívülállóktól származó okok közé tartoznak az „igaz, Isteni tisztelet” védelme a szomszédos országokban, illetve a szövetséges szomszédos országok megsegítése ellenségeik ellen. Ezen okokon túl nem szabad hadat viselni, és különösen nem szabad hadat viselni „felfuvalkodásból, vagy másnak megutálásából”. Az igazságos okok alapján legitim autoritással rendelkező személyek, azaz olyan polgári elöljárók indíthatnak háborút, mint a király, a fejedelem vagy a nép más elöljárói. A nép bármely tagja azonban nem rendelkezik legitim autoritással. Végül a had csak akkor indítható a legitim autoritás által, ha azt szükségképpen meg kell indítani, azaz már minden más eszközt kipróbáltak.

Ami az igazságos hadviselés szabályait, azaz az *in bello* szabályokat illeti, Tolnai általános elvként megjegyzi, „hogyan az igaz ok, ha vétkenesen viseltetik, létszén nem igazzá, s' hibássá”. Konkrét *in bello* szabályként Tolnai csak egy elvárás fogalmaz meg. Eszerint: „Ha pedig ugyan csak kardra kél a' dolog; ama fene kegyetlenséget, a' ragadozást, praedalást, erős parancsolattal a' vitézlő rendek közt tilalmazni felette szükséges.”

Az *ante bellum* szabályokat illetően Tolnai már megalapozta mondani-valóját azzal az igénnyel, hogy a hadsereget Isten által vezetett, szent haddá kell alakítani. Ebben az elöljáróknak van a legfontosabb szerepe, akiknek bizonyos dolgokat maguknak kell megtenniük, más dolgokat azonban mások által. Ami az elöljárók saját maguk által elvégzendő feladatait illeti, ide tartoznak a had összegyűjtése, kiképzése, haditanácsok tartása a prédikátorok bevonásával, illetve a had vezetése. A mások által megteendő dolgok között találjuk azokat, amelyek a vitézlő rend tagjainak feladatai (ilyenek a tábori élet menetének a biztosítása, a hadsereg egyben tartása), illetve azokat, amelyek a prédikátorokra tartoznak. A prédikátorok feladata, hogy Istentől tanácsot kérjenek, és a tanácsot közvetítsék, a szentségeket kiszolgáltassák, és istentiszteletet tartsanak a táborban. Az is a prédikátorok feladata, hogy a vitézlő rend számára megtiltsanak bizonyos tetteket, mint a dőzsölést vagy a részegeskedést, és őket megalázkodással, bűnbánattal, istentisztelettel istenfélő életre buzdítsák. Végül pedig a prédikátorok feladata a katonák rávétele arra, hogy azok „hitessék el azt magokkal, hogy Istentől megengedve vannak a hadakozások; Istentől kormányoztatik Istennek kegyelmes jelenvolta övélek vagyon, igaz igyek is lévén”. Elfogadja így azt az elképzelést is,

hogy a szent haddal együtt Isten is személyesen részt vesz a háborúban, bár nem ez a tétel adja elméletének központi mondanivalóját. A hadvezéreknek, összességében, háromfelé kell figyelniük, nézniük kell Istent, nézniük kell a saját embereiket, és az ellenséget is.

Tolnai az *ante bellum* szabályok mellett foglalkozik még a háború végét követő katonai viselkedés szabályaival (*ius post bellum*). Idetartoznak azok a szabályok, hogy a győztes szent had nem ölheti meg a foglyul ejtetteket, hanem őket váltságdíj fejében el kell engedni; hogy a hadizsákmány elvehető, de azt igazságosan kell elosztani; illetve hogy még győzelem után is öröket kell állítani. Amennyiben azonban a háború vereséggel zárul, akkor az előjárók feladata a szétvert-szétoszlott had újbóli összetételése.

A reformátorok tanaira válaszul a katolikus gondolkodók is kifejtették álláspontjukat a háború igazolásáról, aminek középpontjában az igazságos háború középkori elmélete állt. Pázmány Péter az igazságos háború eszméjével főként *A keresztyén vitézek kötelességéről* (1636) című prédikációban foglalkozott.

Pázmány számára az igazságos háború csak komoly korlátozások között lehetséges. Alapvető kiindulópontja a személyes és állami önvédelem, amelyek igazságossá teszik a háború vállalását. Pázmány elsődleges célja annak megmutatása, hogy a megfelelő módon való háborúviseléssel az abban valamilyen formában részt vevők (elsősorban a vitézek) elkerülhetik lelkük elvesztését. Sőt, Szent Mártonhoz hasonlóan talán meg is felelhetnek a megváltásra méltó élet elvárásainak.

Pázmány a háború indításának legitím autoritásaként az ország törvényes fejedelmét jelöli meg, azzal a megkötéssel, hogy a fejedelemnek figyelmet kell fordítania az ország akaratára és az országgyűlés rendelkezésére. Ez kizárja, hogy az országrészek vagy várak urai maguk kezdeményezzenek igazságos háborút. Ez ugyanis igazságtalan tett, árulás, ami maga után vonhatja a fejedelem igazságos hadindítását, most már az országrész vagy a vár ura ellen. Az országrész vagy vár urai azért nem indíthatnak maguk háborút, még ha sérelem érte is őket, mert van olyan felettes fejedelem, akinek van felhatalmazása bíróként eljárni az ügyükben.

A legitím autoritással rendelkező fejedelem csak igazságos okkal indíthat háborút. A Pázmány által elfogadott igazságos okok közül a legfontosabb az ország és az alattvalók védelme, mert a fejedelem tartozik ezzel az alattvalóinak. Az alattvalókat veszélyeztető ellenség lehet külső ellenség (ez a Pázmány által említett első ok), de lehet belső ellenség is, aki törvénytelenül elveszi az alattvalók javait (ez a második ok). Pázmány javaslata a harmadik

igazságos okra vonatkozóan úgy hangzik, hogy igazságosan lehet háborúzni akkor, „[h]a nagy boszszúval illeti valaki a fejedelmet vagy alatta-való híveit”. Ebben az esetben a háború oka a becsületsértés. A negyedik igazságos ok valójában két további (al)okot foglal magában: a fejedelem ellenségeinek szövetségesei ellen irányuló háborúra való igazságos okot, illetve a fejedelem szövetségeseit támadók ellen irányuló háború igazságos okát. Az ötödik ok szintén két további (al)okot foglal magában. Az egyik annak megbüntetésére irányul, aki nem adja ki a törvényszegőt vagy igazságtalan tettet végrehajtót (például a fejedelem ellen támadót), a másik pedig annak a megbüntetésére, aki megszegi a nemzetközi szerződést („Ha felbontya a végezést”). Végül a hatodik ok értelmében, ha egy keresztény ember a törökkel együtt támad rá a fejedelemre, akkor ő azzal igazságos okot szolgáltat az ellene indítandó háborúra pusztán a törökkel – egy keresztény fejedelem ellenében – való együttműködés miatt, azaz attól függetlenül, hogy az ő oka a háború indítására igazságos, vagy sem. Ennek az az oka, hogy még ha a törökkel szövetkezőnek igazságos oka volna is a fejedelem elleni támadásra – azaz a keresztény fejedelem sérelmet okozott neki –, amit büntetéssel torolhat meg, a török rabságba esés (és vele a feltételezett lelki eltévelyedés) büntetése akkor is túlzó, azaz aránytalanul rossz.

Amennyiben igazságos ok mutatkozik a fejedelem számára a had indítására, akkor még a háború előtt neki azt is meg kell vizsgálnia, hogy ez szükséges-e, illetve hogy nem lehet-e más eszközökkel rendezni a konfliktust. Pázmány szerint ugyanis a háború „az utolsó és veszedelmesb orvosság, melyhez csak akkor szabad nyúlni, mikor egyéb orvosság nem találhatik”. A háború indítására így csak utolsó lehetőségként kerülhet sor.

Az alternatív megoldások vizsgálatával is összefüggésben, de a háború indítását megelőzően szükséges, hogy a fejedelem a lehetséges háború deklarálásával előbb békességre intse az ellenséget, és ultimátumot adva felhívja figyelmét a háború lehetőségére. Az intés és az ultimátum azonban a fejedelem alattvalóinak is szól, tájékoztatva őket arról, hogy a háború igazságos lesz. Az alattvalóknak maguknak ugyan nem kell vizsgálni, hogy vajon a háború igazságos-e, vagy sem, mert bízniuk kell abban, hogy a fejedelem és a tanácsadói alaposan megvizsgálták a kérdést. Mindazonáltal, Pázmány szerint a nyilvánvalóan igazságtalan háborúban az alattvalóknak nem kell a fejedelemnek engedelmeskedniük, hiszen azzal lelkük kerül veszélybe. A fejedelem a háború igazságos okainak a deklarációjával tudja biztosítani az engedelmességet.

Pázmány a helyes szándék szabályát tárgyalva olyan okokat sorol fel, amelyek igazságtalan okai a háborúnak, alapuljanak ezek akár érzelmi motíváción (gyűlölet, bosszúszomj, kegyetlenség), vagy a fejedelem önérdékén (zsákmányszerzés, birodalomépítés, dicsőség). Az ilyen hadindítás nem csupán igazságtalan, hanem egyben rendkívüli veszélyekkel is jár a hadat indító és az abban részt vevők lelkére nézve, hiszen olyan bűnöket követnek el általa, mint a gyilkosság, a lopás vagy a házégetés.

Az *in bello* szabályok három részre oszlanak Pázmány szerint: az Istenhez való kapcsolatból származó szabályokra, a felebarátokkal való kapcsolatból származó szabályokra és a katonáknak saját magukkal (a saját lelkükkel) való kapcsolatából származó szabályokra.

Ami az első kapcsolatot illeti, a hadat viselő vitéznek tudnia kell, hogy a harcot nem több katonával vagy nem a jobban kiképzett katonákkal lehet megnyerni, hanem csakis Isten segítségével. Ezért fontos, hogy a vitézek a harc előtt és után imádkozzanak Istenhez, kérik a segítségét, a harc után pedig adjanak neki hálát (semmint saját maguknak tulajdonítsák a győzelmet).

A felebarát lehet az ellenséges katona, az ártatlanok és a „szegény kösség”. Az ártatlanok alatt Pázmány az ellenség oldalán álló, az igazságtalan háború kirobbantásáért vagy vívásáért nem felelős embereket érti, a „szegény kösség” tagjai alatt pedig a közembereket, akár az ellenséges, akár a saját oldalon. Az ellenséges katonával, az ártatlannal és a „szegény kösséggel” szemben egyaránt önmegtartóztatást kell tanúsítani. Az ellenséges katonákkal szemben nem szabad kegyetlennek lenni, az ártatlanokat és a „szegény kösséget” pedig nem szabad kifosztani és megölni.

Saját magát illetően pedig a katonának úgy kell gondolkodnia, mint aki a katonai táborban a „halálra menő emberek sokaságában” van. Ennek megfelelően azt feltételezve kell élnie, hogy mindjárt elérkezik a halálának órája, amikor megmérettetnek a tettei. Bűnbánatot kell tartania, és győnnia kell.

Végül Pázmány érintőlegesen kitér a *post bellum* szabályok közül a háború abbahagyásának a szabályára is. Úgy véli, hogy a háborút csak addig szabad folytatni, amíg az igazságos ok azt indokolja. A háború ugyanis mint önvédelem csak eddig szükséges, mivel az igazságtalanul befejezett háborúk újabb háborúkat szülnek.

A kora újkor lezárásaként és összegzéseként megtaláljuk az igazságos háborús gondolkodásnak a megváltó igazságosságra építő formáját Révay Péternél. Révay gondolkodásában összefonódott a protestáns és a katolikus hagyomány (illetve még a védőbástya-ideológia is), és a különböző meg-

közelítések összeboronálásához a Szent Korona-eszmét használta fel, amit a *Révay Péter Turóc vármegyei főispán rövid emlékirata Magyarország több mint 600 éve tündöklő Szent Koronájának eredetéről, jeles és győzedelmes voltáról, sorsáról* (1613) című munkájában ismertetett.

Ebben a műben a protestáns Révay számára a Szent Korona angyali, apostoli és mennyei korona, amit Isten küldött a magyaroknak – I. István királynak – egy angyali közvetítőn és II. Szilveszter pápán keresztül. Révay ugyanennek a tettek, Isten Szent Koronát adományozó tettének tulajdonítja a természettől és neveltetéstől kivételesen vitéz magyarok keresztény hitre térítését is. A keresztény hitre téréssel a magyarok vitézsége nem veszett el, hanem hitből fakadó vitézséggé alakult át. Az isteni Gondviselés ezen tettei következményeként pedig a magyarok „ellenségeik félelmére és iszonyú rettegésére mindig derekasan és vitézül oltalmazták a keresztény társadalmat. Így hát nem igazságtalanul szokták őket [...] a hit pajzsának, a vallás védőfalának, a kereszténység bevehetetlen bástyájának nevezni.” Révay így összekapcsolja a Szent Korona-eszmével a „kereszténység védőbástyája” ideológiát, amivel a középkori Magyar Királyság törzsterületére és az azt körülvevő befolyási övezetre utal. Ehhez a területhez tartozik Révay számára a Kárpát-medencén túl Szlavónia, Dalmácia, Horvátország, Bosznia, Szerbia, Halics, Lodoméria, Kunország és Bulgária. A területek egy részének az elvesztését Révay az országos egység megbomlásának tulajdonítja.

A Korona az ország egységének és boldogságának a biztosításában rendelkezik jelentőséggel, annak részben a jelképe, részben pedig az aktív megvalósítója és fenntartója is. A jelkép-Korona szentségén keresztül kifejeződnek a keresztény értékek, a cselekvő-Koronán keresztül pedig az isteni Gondviselés cselekszik. Természetesen sem a Gondviselés, sem a Korona nem képes önmagában cselekedni, hanem szükségük van valamilyen közvetítőre. A legfőbb, bár nem az egyetlen ilyen közvetítő a keresztény értékeknek megfelelően élő és a keresztény erényekkel rendelkező uralkodó. Révay Szent Korona-eszméjében az erényes uralkodó a Koronára hivatkozva igazolja tetteit, és az ország egységét tartja szem előtt, ami elősegíti az ország boldogságát.

Révay a műben áttekinti a magyar történelem hatszáz évét, amiből az bontakozik ki, hogy a Szent Koronának három eleme van: „a mennyei gondviselés, a királyok jámborsága és az ország boldogsága”. A Korona a közvetítő a magyar történelemben Gondviselésként megjelenő Isten, az ideális keresztény uralkodó és az ország boldogsága között. A Koronának ezért tisztelet és szeretet jár. Az ország egysége és boldogsága ellen török nem tisztelik a

Koronát, akiket ezért a Korona (vagy a Gondviselés, vagy az ideális király) megbüntet. A Korona ezért a keresztény igazság jelképe.

A Koronára való háborús hivatkozásnak két markánsan elkülönülő esetben van szerepe: amikor az ország egysége már biztosított, és a Korona szentsége az országhatáron kívülre is kisugárzik, illetve amikor az ország egységének a helyreállítása a cél. Az előbbi hivatkozással Révay támadó és hódító háborúkat igazol, amelyeknek köszönhetően kialakult a középkori Magyar Királyság törzsterülete és befolyási övezete. A magyar királyok által meghódított területek lakói a hódítás után a Szent Korona hatására teljesen azonosultak a Korona által jelképezett értékekkel, és feladták saját koronájuk és értékeik tiszteletét, illetve önállóságukat. A meghódított területek rendjei számára cserébe elérhetővé vált az a boldogság, amit a Korona biztosít a területén élőknek. Révay számára a Koronára való hivatkozás fő célja azonban ezen terület egységének és az ott élők boldogságának biztosítása, azaz a polgárháború és a lázadás felszámolása.

Az egység elvesztésének az oka minden esetben a Koronával szemben mutatott tiszteletlenség. Ennek két formája van. Az egyik eset az uralkodó rokonának vagy más nemesnek a becsvágya és hatalomvágya, és így a koronázott király ellen fordulása. Az ilyen esetekben az egység megbontásával tiszteletlenül és szentségtörően bántak a Koronával. Ez néha a Koronát képviselő király törvényeivel szembeni jogtalanságot és erőszakot jelentette, máskor magával az uralkodóval szembeni jogtalanságot és erőszakot, bizonyos esetben pedig a Korona elrablását, külföldre vitelét is. Az egység megbontásának nem csupán a belső rend felborulása lehet következménye, hanem külső ellenség – például a tatárok vagy a törökök – sikeres támadása is. Az egység elvesztésének másik oka az uralkodó uralkodásra való méltatlansága és nemtörődősége, vagy a Korona méltóságának figyelmen kívül hagyása. Utóbbi ok a Szent Koronával való megkoronázás elmaradására vonatkozik, ami legalább olyan fontos a trónra emeléshez, mint az uralkodó megválasztása.

Révay szerint azonban „akár idegenek, akár hazaiak voltak is azok, akik a Koronát erőszakkal illették és elrabolták, nem úszták meg büntetlenül”. Isten, a Korona vagy a Korona erényeivel rendelkező uralkodó ugyanis bosszút áll a jogtalanságot, és helyreállítja az ország egységét. Így egy esetben: „A királyok állítója, a Korona oltalmazója, a mindenható jó Isten ezt a bűnt sem tűrte soká bosszulatlanul, mert a Korona meggyalázóját, a koronás király vetélytársát váratlan végzet sújtotta le.” Egy másik esetben: „végül a Szent

Korona támogatásával győzelemre jut a királyok igaz ügye.” Végül: „egyesek háborúban, békében fényes dicsőséget szereztek a hazának, mivel a Szent Korona igaz és őszinte imádata vezérelte őket.” Első pillanatra zavaró, hogy a jogtalanságot több cselekvő is képes megbüntetni, és az ország egységét többen is képesek helyreállítani. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy ezeknek a cselekvőknek a jelentőséggel bíró természete ugyanaz, a keresztény erények, akkor eltűnik a cselekvők többfélesége is, a Korona pedig a keresztény igazság jelképeként jelenik meg.

A középkor és a kora újkor vallásos ideológiáit követően a kora újkortól kezdve, de tipikusan a 18–19. századtól megjelentek és elterjedtek az egyes tudományokon alapuló háborús ideológiák. Az első ilyen a nemzetközi jog volt, amelynek három magyar képviselője Újfalusy Nepomuk János (1790–1849), Virozsil Antal (1792–1868) és Csarada János (1850–1923). Amíg Újfalusy a nemzetközi jogon belül a természetjogi álláspontot képviselte, Virozsil az észjogi álláspontot, Csarada pedig a pozitivistá gondolkodást.

Újfalusy 1825-ben magyar nyelven foglalta össze a természetjogi tanításokat *A természeti hármastörvény* (1825) című munkájában. Újfalusy szerint a természeti törvények az ember természeti állapotát jellemző törvények. Az azokból származó jogok és köteleességek megalapozzák az ember erkölcsi szabadságát és függetlenségét. Az erkölcsi szabadság a jót és a rosszat meghatározó törvényeknek való engedelmeskedésben áll. A függetlenség lényege az alattvalói létből való szabadság, azaz az, hogy a természeti állapotban senki nem kötelezheti az embereket engedelmeskedésre, csak a természeti törvény (és azon keresztül Isten). Az emberek a természeti állapotban öntörvényűek. Az emberi természet minden emberben egyforma, mert az emberek eredetileg hasonló természeti állapotban éltek. A természeti törvények ezért minden ember esetében egyformák, akiket ezért egyenlően „személy”-nek nevezünk. A természeti törvény értelmében az emberek a természeti állapotban széles értelemben vett tulajdonjogokkal is rendelkeznek, azaz javakkal, tökéletességekkel, a test és a lélek részeivel és képességeivel, illetve függetlenséggel is.

A természeti eredettel rendelkező jogok tökéletes jogok, amelyek másokra nézve tökéletes köteleességeket határoznak meg, és birtokosuk másokat azok tiszteletben tartására kényszeríthet. Emellett a személyek tökéletlen joggal is rendelkeznek, ez a személyek „érdeme” (szüksége), aminek figyelembevételére azonban senki sem kényszeríthető. A tökéletlen jog a segítségnyújtást

előíró (tökéletlen) kötelességet alapoz meg, mint például a koldus szüksége az alamizsnával való megsegítését.

A személyekre vonatkozó természeti jog egyben kötelesség (törvény) is, hogy fenntartsa magát. Ennek értelmében a személy nem tartozik elviselni, hogy valaki ellene erőszakkal fellépjen, és ezzel ártsen neki (azaz, hogy a jogait sértse); illetve a személynek tökéletesítenie kell magát. Az erőszak használatának a joga az embert a saját tökéletes jogai védelmében illeti csak meg. Ugyan a maga tökéletesítése is joga az embernek, azonban arra nincs joga, hogy a maga tökéletesítésének a céljával mások javát elvegye.

A tökéletes jog szándékos megsértése a megbántás. A megbántás a személynek „indító” (igazságos) okot ad arra, hogy megvédelmezze magát az ellen, aki neki ártani akar. Amennyiben békésebb védelmezésre nincs lehetőség, akkor – utolsó lehetőségként – a személynek joga van az ártó szándékkal rendelkezővel szemben erőszakot alkalmazni, olyan mértékben, ami szükséges (és elégséges) a megbántás elhárításához.

Újfalusy szerint a természeti jogok éppúgy vonatkoznak az egyénekre és a polgári társaságokra (országokra, nemzetekre), amelyekbe az egyének a jogaik védelme végett összeállnak. Az egyének társulását követően a nemzetek ugyanis a természeti állapotban élnek egymással. A nemzetekre így érvényesek a természeti jogok és törvények, amelyek értelmében a nemzetek tökéletes jogokkal rendelkeznek, amelyeket joguk és kötelességük tökéletesíteni és megvédeni a megbántással szemben. A tökéletes jogok védelme az indítóokkal rendelkező (igazságos) háború.

A nemzetek azonban egymás között szerződéseket is köthetnek. A szerződéseknek – nemteljesítés esetén – saját maguknak kell érvényt szerezniük. Újfalusy ezzel egyrészt elköteleződik egy duális háborúfelfogásnak, azaz elismeri a természetjogi alapon vívott háborút és a pozitív jog alapján vívott háborút is. Másrészt pedig ez utóbbi háborút a nemzetközi jog és a jogszolgáltatás folytatásaként határozza meg.

Virozil Antal az *Egyetemes természet vagy észjog elemei* (1861) című munkájában vette górcső alá a nemzetközi jogot és a hadviselésre vonatkozó szabályokat. Virozil az ember kettős természetének feltételezéséből indul ki. Eszerint az ember rendelkezik az állatokkal közös érzéki természettel és speciálisan emberi-szellemi természettel (észbeli okossággal és szabad akarral) is. A kétféle természet egyaránt felelős az ember társas természetéért, mivel természetes módon érez rokonszenvet mások iránt, akikkel emellett még beszéd útján is képes eszmét cserélni. Az ember szellemi (észbeli)

természetéből származik az észjog (amit Virozsil természetjognak nevez), amely ezért minden emberre kiterjed.

A virozsili természetjog szerint a természeti állapotban élő minden egyént egyenlően eredeti, közvetlen, ősi és föltétlen jogok, „emberiségi jogok” illetnek meg. Ezek közül a legalapvetőbb az ember érzéki, észbeli és szabad akaratbeli képességein alapuló személyiségi alapjog. Ennek értelmében „minden embernek, mihelyt létezik, a természettől joga van magát mint *érzéki, eszes és szabad, magában és magáért létező* lényt tekinteni, föntartani, ótalmazni s másoktól megkivánni, hogy azok vele mint *személylyel*, természeti méltóságától egyezőleg, bánjanak”.

Az emberiségi jogsértés valamely egyén(ek) jogával ellentétes, önkéntes és kárt okozó tett. A sértésnek annak megfelelően van több típusa, hogy milyen jogot sért és milyen kárt okoz. A sértés többek között sértheti és károsíthatja a személyiséget, a természetes létezést, a szabadságot, a függetlenséget és a testi épséget.

A sértettnek természeti joga, hogy más természeti jogait az arra alkalmas és szükséges eszközzel megvédje. Eszközei lehetnek nem kényszerítőek, mint a biztosságjog és a kárpótlásjog, amikor a cél a jövőbeli sértés elleni biztosíték, vagy a múltbeli sértésért a kárpótlás (visszaadás vagy elégtétel) megszerzése; illetve kényszerítőek.

A kényszerítő eszközök első típusa az erőszakjog, ami által a sértettnek joga van a sértővel szemben anyagi erőt szegezni. Az erőszakjog háromféle lehet a sértés időbeni helyzetéhez képest: a megelőző jog a jövőbeli sértés ellen irányul, a védjog a jelen idejű sértés ellen, és végül a visszakövetelő jog a múltbeli sértés ellen. Ezen jogok gyakorlása a sértőnek rosszat okoz, amit „részben bündíjnak” (büntetésnek) is nevezünk, részben pedig elretentő. A sértett ezzel nem követ el jogtalanságot, így a sértő jogosan nem állhat ellen neki.

A sértett másik kényszerítő joga a hadijog, ami a felek között fennálló kölcsönös és tartós ellenségeskedésnek, a hadiállapotnak az eredménye. Az egyének közötti hadiállapot kialakulása és a kényszer alkalmazása előtt minden „szelidebb eszközt” (bizonyítást, óvatételt, per barátságos kiegyenlítését, kiegyezést, közbíró választását, sorsvetést, közvetítő általi tárgyalást) meg kell kísérlni alkalmazni. Amelyik fél ezt elmulasztja, annak joga elveszik. Amennyiben a békésebb módszerek nem vezetnek célhoz, akkor az alkalmas és szükséges erőszak alkalmazható. Ebben az esetben sem alkalmazható azonban a bosszú, a párbaj, az üldözés, a visszatolás, a hitszegés és a kegyetlenség.

A természeti állapotban élő egyének biztonságuk és jóllétük érdekében társadalmi szerződés által közös jog és közös főhatalom alatt egyesülnek egymással. Ugyanaz a társadalmi szerződés létrehozta az egyének egyesülését, az államot, és az állami főhatalomnak való alávetést is. Az állam céljai a közjó és az állampolgárok kényelmének biztosítása, az állampolgárok szellemi „kiképzése”, illetve az állam jogi megóvása (a közbiztonság biztosítása). Az állam főhatalom (szuverén), amely független minden más hatalomtól, hatalma pedig kiterjed összes területére és minden polgárára. Az állam „jogilag szent vagyis sérthetetlen”, azaz a felségsértéssel az uralkodó személyen kívül valamennyi polgár és az összes állami jog is sérül. Az államok jogilag egymással egyenlőek.

Virozsil szerint a társadalmi szerződés és az állam keletkezése nem történelmi, hanem bölceleti jellegű (észszerű), azaz nem úgy kell érteni, mint ami ténylegesen megtörtént, hanem úgy, mint aminek a fennállása bármely helyen és időben jogos. Virozsil elmélete ezért (illetve mert ezzel párhuzamosan a jogok eredete a szellemi képességek) nem természetjogi, hanem észjogi elmélet.

Az államok (nemzetek) más államokkal való viszonyukban a természeti állapotban élnek, amire az egyének természeti állapotának és természeti jogainak a jellemzői alkalmazhatók. Az államok jogai lehetnek tökéletes jogok, amelyek minden körülmények között fennálló köteleességet alapoznak meg, és tökéletlen jogok, amelyek opcionális köteleességeket alapoznak meg. Az elsőként említett csoportba tartoznak az önfenntartás, a tökéletesedés és a jogsértés üldözése, a tökéletlen jogok pedig az emberségen és a felebaráti szereteten alapuló segítségkapás és előnyszerzés. A jogok csak igazságos eszközökkel gyakorolhatók.

Az államok a fenti jogokon túl mindannyian rendelkeznek a hadviselés tökéletes jogával is. A hadviselés jogával egy állam az őt ért nemzetközi jogsérelem esetében élhet. E jogával élve az állam törekedhet kényszermentesen a jövőbeli biztonság elérésére vagy a múltbeli sérelemért járó kártalanításra. Az állam azonban kényszerrel is alkalmazhat a jövőbeli sérelmének megelőzése során, a jelen sérelemmel szembeni védelemben, vagy a múlt sérelemmel összefüggésben, azaz többek között tulajdona visszakövetelésében és a megtorlás során.

A hadviselésnek igazságos okkal és igazságos modorral (idommal) kell rendelkeznie. Az igazságos ok a tökéletes jognak a sérelme, amennyiben a sérelem más, „szelidebb” eszközzel nem orvosolható. A hadviselés így „a nemzetek természetes jogai megvédésének és fentartásának *szükséges eszköze*”

lesz”. Ezen túl igazságos még a megelőző háború indítása egy másik állam növekvő hatalma esetén, amennyiben az joggal látszik félelmetesnek, azaz ha adott a „*kétségtelen sérelemnek már-már beálló veszélye*”, és „*a hatalmával visszaélést nyilván célzó szándék*”. A háború csak addig viselhető, amíg az igazságos ok fennáll.

Nem igazságos ok a tökéletlen (erkölcsi, vallási parancson alapuló, emberségen alapuló) kötelességek sérelme, egy állam növekvő hatalma (amíg nem igazságtalan eszközöket használ, hanem a jogával él), a politikai egyensúly felborulása és a politikai magánérdekek. Semmilyen emberi okot nem szolgáltatnak a háborúra a különböző szenvedélyek, mint a kedvtelés és a dicsőség keresése, amelyek állatokhoz teszik hasonlóná a hadakozót.

Az igazságos okhoz kapcsolódik a hadüzenet. A háborút megelőzőleg elégtétel kérése vagy formális hadüzenet szükséges, ami azt foglalja magában, hogy a sértett állam a sértett jogát háborúval fogja érvényesíteni. Védelmi háborúnál vagy megtorlásnál nem szükséges hadüzenet. A hadüzenet és a háború indítása között annyi időt kell hagyni, hogy a másik állam válaszolhasson arra. A hadüzenettől különbözik a hadhirdetés, ami által a hadviselő fél a saját alattvalók és a szomszédok tudtára hozza, hogy milyen jogok illetik meg őket a háború alatt, illetve nyilatkozik arról, hogy miért igazságos a háborúja.

A háború megindítása után a háború a modor (idom) tekintetében „*köztekintéllyel és méltó fegyverekkel vitetik*”. Ez azt jelenti, hogy azt a legitim állami főhatalom viselheti, és a jogsérelem orvoslásához szükségesnek és alkalmasnak kell lennie. A szükségességen-alkalmasságon nyugvó kötelesség, hogy csak a cél elérésére alkalmas kárt szabad okozni, azt is csak a cél eléréséhez szükséges mértékben, és azt is csak hitszegés nélkül, illetve az ellenséges katonák hitszegésre buzdítása nélkül (beépülő orgyilkos alkalmazása, vagy lázadásra buzdítás tilos). Ezzel szemben szabad hadicsellel élni, kémeket bevetni, szökevényeket használni és népfelkelést szervezni (saját területen). A főszabály ezekben az esetekben az, hogy kerülendők azok az eszközök, amelyek által „*a hadviselők ellenségeskedései szerfelett kiterjesztetnek, a nemzetek kölcsönös bizalma meggyöngöttetik, az emberi érzetek kihülnek, a hadviselők közt lassanként minden hűség kivesz, s hogy evvel a béke helyreállítására minden remény elenyészik*”.

Ennek az elvnek megfelelően a háború lezárása kiemelt fontosságú Virozsil számára. A békeszerződést (vagy a fegyverszünetet), amelyet a főhatalom köthet meg, ki kell hirdetni (az alattvalókra nézve csak ettől kezdve érvényes). Általa az ellenségeskedésnek mindörökre vége szakad, ügödöntő erővel hat a háborúban szerzett vagy elvesztett területek és javak tekintetében

(azonban ehhez nem elég a győzelem, szükséges a békeszerződés), és kölcsönös bocsánatkérést is magában foglal.

Csarada János *A tételes nemzetközi jog rendszere* (1901, majd 1910) című munkájában tárgyalta a háború nemzetközi jogi szabályait. Csarada szerint a népek közötti kapcsolatokat és a nemzetközi jogot létrehozó állapot a „kulturállapot”, amelyre a közös vallás, a közös szellemi élet, a közös gazdasági érdekek és a politikai szolidaritás jellemző. Ezen okok alapján a nemzetközi jog azon szabályoknak az összessége, amelyekkel a független államok szabadon létrehozva a közös jogrendet, képesek elérni magasabb céljait. A nemzetközi jogot elismerő független államok alkotják a civilizált nemzetek (államok) családját. A kevésbé civilizált államok (például Kína és Perzsia) a civilizált államokkal csak szerződéses kapcsolatban állhatnak, egyébként a velük való kapcsolat az állami önkényen alapul.

A nemzetközi jog alanyai az államok. Az államok néppel, területtel és államhatalommal rendelkező független és szabad, azaz szuverén közösségek. Az államok szuverenitásuknál fogva jogokkal rendelkeznek. A nemzetközi jog tekintetében egyenlő jogaik és egyenlően egy szavazatuk azonban csak a civilizált államoknak vannak. A civilizált államok így, bár politikai tekintetben egyenlőtlenek, mivel egyesek nagyobb hatalommal, gazdagsággal, műveltséggel rendelkeznek, jogi szempontból egyenlők egymással.

Azok az államok, amelyek intézményei, törvényei és szokásai nem felelnek meg a nemzetközi jog követelményeinek, nem civilizált államok, így nem is élveznek jogi egyenlőséget a civilizált államokkal (például Törökország). A vad törzsek is, amennyiben rendelkeznek valamilyen társadalmi szervezettel, a nem civilizált államok körébe tartoznak. A civilizált államok körén kívül álló államokkal szemben a nemzetközi jog egyenlőtlenégeket foglal magába, azonban nem lehet őket az emberi érintkezés körén is kívül állónak tekinteni. Csarada szavaival: „Ilyen népeknek is jogosult igényük lehet, hogy az ember erkölcsi természetén gyökerező és az ész által követendőnek elismert jogokból, pl. a szerződések megtartása, az élet és a tulajdon biztonsága, a család és az egyén becsületének tiszteletben tartása stb. ki ne zárassanak.”

Az államok szuverenitásukból kifolyólag jogokkal rendelkeznek, amelyek pedig köteleességeket keletkeztetnek a többi állam oldalán ezen jogok tiszteletben tartására. Egyetlen alapjogot lehet megkülönböztetni, az önfenntartás jogát, aminek folyománya a területi jog, a jog a függetlenségre, a jog a tiszteletre és a jog a nemzetközi érintkezésre. Az önfenntartási jog alapja az, hogy az állam élő organizmus és erkölcsi személy, ezért szuverenitással

rendelkezik. Az állam mint élő organizmus képes fejlődni, ezért az önfenntartás magában foglalja, hogy az államnak joga van magát megvédeni, gyarapodni, erősödni és haladni. Az államnak mint erkölcsi személynek joga van magát az olyan emberi erőszaktól megvédeni, amely a létét vagy a biztonságát fenyegeti. Ennek okán minden állam fenntarthat hadsereget, és erődítményeket építhet a határain belül, illetve gondoskodhat szövetségesekekről. A védelmi jog alkalmazásának csak akkor van helye, ha a támadás az állam létét vagy biztonságát közvetlenül és kétségkívül fenyegeti. Jogilag minden állam szabadon növelheti területét és erejét, ez önmagában nem értelmezhető a biztonságot fenyegető támadásnak. Amennyiben az erőnövekedés más állam jogát sérti, akkor az jogosan megakadályozható, így az önfenntartási jog és az önvédelmi jog közül az utóbbi az erősebb. Ebben az esetben az egyének és az államok között határozott különbség van, mivel az egyének feláldozhatják magukat másokért, a kormányok azonban nem áldozhatják fel az államot.

A területi jog azon alapul, hogy minden államnak joga van egy bizonyos nagyságú területhez, amelyen fenntarthatja magát. A függetlenségre és a szabadságra való jog az idegen befolyás kizárását jelenti a nemzeti életből és a politikai működésből. Ennek a jognak az egyik legfontosabb következménye a beavatkozás (intervenció) kizárása, ami miatt egy állam sem állítható idegen állam bírósága elé, egy állam sem szabhat idegen államnak törvényeket és alkotmányt. A beavatkozás tilalma alól azonban vannak kivételek. Ezek szerint a beavatkozás jogszerű, ha azt egy állam maga kéri vagy abba beleegyezik, ha az szerződésben megállapított, vagy ha a beavatkozó állam létérdekeit fenyegető veszély elhárításához szükséges. Több államot magába foglaló kollektív beavatkozás akkor indokolt, ha egy állam magatartása egyenesen szembehelyezkedik a nemzetközi jog alapelveivel. Ezzel szemben az általános emberi vagy kulturális érdekek védelme vagy a kultúra terjesztése, illetve az „elnyomott törzsrokonok” vagy „elnyomott hitsorsosok” felszabadítása nem teszi lehetővé a beavatkozást, „mert ezzel minden önkénynek tág kapu nyitnatnék”.

Csarada szerint az államok közötti viszályok elkerülhetetlenek. Valami a viszály oka lehet abban az értelemben, miszerint az állam igazolja, hogy az „a valóságos vagy vélt jogok sérelme, támadások az állam biztonsága, függetlensége, vagy becsülete ellen”, azaz önfenntartási jogának sérelme. A viszály oka lehet még ezen túl „az állam belső szociális viszonyainak abnormis állapota, midőn a bomlás processzusát csak kifelé sikeresen végrehajtott akció képes

feltartóztatni, vagy a hatalom terjeszkedése, a szenvedett vereség megtorlása (revanche), elvesztett birtokok visszaszerzése, a politikai tekintély és befolyás (prestige) helyreállítása” is. Az utóbbi okok nem esetlegesek és önkényesek, „hanem a népek történeti életével, földrajzi helyzetével, társadalmi törekvésével és politikai eszményeivel a legszorosabban összefüggenek és valamint a küzdelmek okának, úgy másfelől azok végeredményének is magyarázatul szolgálnak”. Ezen okok háborúhoz vezethetnek, ám az állam erkölcsi és jogi kötelessége, illetve érdeke, hogy a háború indítása előtt békésebb eszközökkel is igyekezzen a viszályt rendezni. A háború csak legvégső eszközként szolgálhat a nemzetközi sérelmek megtorlására.

A békésebb eszközök két csoportba oszthatók, a békés eszközökre és az önszegély eszközeire. A békés eszközök közé tartoznak: a jó szolgálatok, amikor harmadik állam kérésre vagy magától ajánlkozva igyekszik megkönnyíteni a viszálykodó államok közelítését; a közvetítés, amikor egy harmadik államot az érdekelt felek kérnek fel a megegyezés létrehozására; a nemzetközi vizsgálóbizottság (békéltető bizottság) létrehozása a ténybeli helyzet megállapítására; és a leglényegesebb a nemzetközi (ideiglenes vagy állandó) választott bizottság létrehozása döntőbírói ítélet meghozatalára.

Az önszegélyen alapuló eszközök kényszerítést magukba foglaló eszközök. Ezek közül az első a retorzió, amely az elkövetett méltánytalanság egyenlő vagy hasonló viszonzása az okozott kellemetlenségek éreztetése végett. A második a megtorlás (represszáliák), amely egy elkövetett sérelmes és jogellenes tett viszonzása a károk megtérítésének a céljával. Például a vagyonlefoglalás, a kereskedelmi kapcsolat megszakítása, területről való kiutasítás vagy letartóztatás. A harmadik a hajózár (embargó), amely hajók és vagyon zár alá vétele. A negyedik pedig a békés blokádnak, a kikötő elzárása.

Amennyiben a békésebb módszerek nem vezetnek célra, akkor jogos az államoknak háborút indítaniuk. A háború az államok, illetve egy állam különböző pártjaihoz tartozó polgárai közötti nyílt harc azzal a céllal, hogy fegyveres erővel kivívják azt, amit békés eszközökkel nem sikerült elérni. A háború Csarada szerint nem jogi eszköz, hanem a természet rendjének kiegészítő része, olyan, mint az egyének esetében a párbaj. A természetben ugyanis nincs béke, így a háború és a párbaj az ember számára természetes jelenségek. A háborúnak azonban a civilizált népek körében szabályai vannak, így az „jogos karhatalom”, azaz a nemzetközi jog „egyik hatalmas biztosítékát képezi, melyre az embereknek szükségük van, valahányszor a megsértett jogrend békés eszközökkel többé helyre nem állítható”. A nemzetközi jog így

nem képes a háborúkat megszüntetni, ám ez nem is feladata, ahogyan a polgári társadalom törvényei sem képesek megszüntetni az emberi természetben rejlő erőszakos hajlamokat és megakadályozni a párbajokat. A nemzetközi jog feladata, hogy enyhítse a háború romboló hatását.

Ennek okán a háború a definíciója szerint csak végső eszköz a viszályok rendezésére, aminek indítása előtt még a lehetséges következményeivel is számot kell vetni. A háború ugyanis nem csupán a hadviselő felekre van hatással, hanem a semleges felekre is kihat, és a lehetséges hadviselő felek erkölcsi és jogi kötelessége, illetve érdeke, hogy a háború hatása terjedésének megakadályozására törekedjenek.

Csarada elméleti szempontból a háború két típusát különbözteti meg, a támadó háborút és a védőháborút. A támadó háború jogtalan háború, a védőháború pedig jogos háború, azaz a támadó háborúban a támadónak nincs jogos oka, a védőháborúban a védőnek azonban van. Ennek az elméleti megkülönböztetésnek a gyakorlatban azonban semmilyen jelentősége nincs, mivel a gyakorlatban a háború jogosságának a kérdését „elvontan eldönteni lehetetlen”. Az államok ugyanis szuverének, azaz felettük nincs egy igazságot szolgáltató bírói hatalom, és így minden állam maga illetékes a saját cselekményeinek megítélésében. Emellett a háború kifejezett okai sok esetben eltérnek a valódi okoktól.

Háborút csak államok vívhatnak egymással. Egy állam rablók vagy kalózek ellen vívott harca büntetés, de nem háború. Polgárháború esetében viszont lehetséges a háború, ha a felkelő pártnak saját kormánya van, amely a polgárok egy részének a kollektív akaratát nyilvánítja ki, és az állami területek egy részét birtokolja, illetve tiszték által vezetett és a hadijog szabályait betartó szervezett hadsereggel is rendelkezik. Ebben az esetben valójában két szuverén párt harcol egymással az állam vezetéséért, amelyeket harmadik állam egyaránt államként ismerhet el.

A háború kezdetével a hadiállapot kiterjed a hadakozó felekre, és minden semleges államra is, akiknek kapcsolataik vannak a hadakozókkal. Ezért fontos annak tudatása, hogy a hadiállapot életbe lép. A háború kezdetét lehet kötni formális hadüzenethez, ultimátumhoz vagy hadi cselekményekhez. Ez utóbbit azért lehet elfogadni a háború kezdeteként, mert a tapasztalat szerint a kormányok cselekvéseiből lehet következtetni a háború kitörésére, így nincs feltétlenül szükség annak formális bejelentésére.

A háború kezdetével a felek nem a természeti állapotba kerülnek, mert a nemzetközi jog továbbra is érvényben van, bár nem azok a nemzetközi jogi

szabályok, amelyek a békében. Az államok közötti békebeli szabályokat a hadijog váltja fel. A háború vívásának szabályai a háború lerövidítésére való törekvés és az erkölcsi tudat közös produktumai.

A hadijog alapján az alattvalók nem érintkezhetnek az ellenséggel, nem kereskedhetnek velük, ha az ellenség területén tartózkodnak, akkor haza kell térniük, illetve a katonáknak a háborúban a hadijog által szabályozott módon szabad harcolni. A katonák többek között nem alkalmazhatnak mérget, orgyilkost, nem támadhatják a védtelen vagy magát megadó civilt vagy katonát, és a harcokat nem lehet deklaráltan kegyelem nélkül, expanzív (dum-dum) vagy mérges gázokat tartalmazó lövedékekkel vívni. Ugyanakkor a hadicsel, az ellenség tévedésbe ejtése, hadállásainak kipuhatolása, az infrastruktúra hadi műveletekhez szükséges mértékben való lerombolása megengedett. A szárazföldi háborúban támadhatók (azaz ellenségnek tekinthetők) az aktív hadiállapotban lévők, azaz a rendes haderő tagjai, a honvédség és nemzetőrség tagjai, illetve a népfelkelés vagy a spontánul fegyvert fogó nép tagjai. Az állam haderejébe tartoznak azok a passzív hadiállapotban lévők, akik a harcban aktívan nem vesznek részt, nem harcosok, hanem katonai hivatalnokként, orvosként, markotányosként vagy tudósítóként látják el a munkájukat. Ők szándékosan nem támadhatók, ám hadifogságba vethetők. A békés lakosság viszont nem támadható szándékosan, és nem vethető hadifogságba sem. Amennyiben azonban egy megszállt területen a lakosság nem engedelmeskedik a megszállóknak, akkor rájuk a hadi büntetőjog válik érvényessé.

A háború befejezése a békés állapot visszaállítását jelenti, amikor vagy új jogokat állapítanak meg, vagy a régi jogokat erősítik meg. A háború nem szűnik meg azonnal, hogy eredeti okai megszűnnek, hanem a háborús okok kiterjesztően megváltozhatnak. A háborút be lehet fejezni az ellenség területének meghódításával és bekebelezésével, illetve a hadi műveletek tényleges megszüntetésével és békekötéssel. Az ellenséges területek részbeni megszállása nem változtat a terület alkotmányán és jogi intézményein, az elűzött hatalom jogai nem szűnnek meg, hanem ideiglenesen szünetelnek. Ebben az esetben a békeszerződés legalizálhatja a megszállást hódítássá. Amennyiben azonban a megszállás egyben teljes hódítás is, ami az ellenséges állam teljes megsemmisülésével jár együtt, akkor a terület a hódítóhoz kerül. Ez azonban nem jog, hanem a tények elismerése.

A háború lezárása jogilag a békeszerződéssel történik, ami a felek egyező akarátát tükrözi. Ennek hatása, hogy az ellenségeskedés megszűnik, az államközi kapcsolatok újjáélednek, a szerzett területek ellenkező rendelkezés híján

visszakerülnek az eredeti birtokoshoz, vagy a békeszerződés a hódítónak adja azokat, a legyőzött fél lemond a háború okát képző igényéről, és végül a hadifoglyokat kicserélik, és amnesztiát adnak a hadi jogsértésekért.

Péterffy Gedeon *A háború* (1941) című munkájában Aquinói Szent Tamás (1225–1274) igazságos háborúra vonatkozó elméletével foglalkozott saját korának kontextusában. A második világháború előtti időszakra a haditechnika fejlődése, a nemzetközi erőviszonyok megváltozása és a nemzetközi jog fejlődése új korszakot teremtett. Ebben az időszakban a (keresztény) gondolkodók egy része arra a kérdésre kereste a választ, hogy miként robbanhatott ki az első világháború, illetve hogy miként lehetne elkerülni egy újabb, hasonló háborút.

Péterffy XI. Piusz pápával együtt úgy véli, hogy Szent Tamás elméletéből levezethetők a nemzetközi jog alapelvei, aminek a segítségével megoldható ez a probléma. A Szent Tamás elméletéből levezethető elvek (és ezzel az elfogadható nemzetközi jog is) szerinte visszavezetők egyrészt a sztoikus természetjogra, annak Szent Ágoston által átalakított keresztény változatára, amiben jelentős szerepe van a béke fogalmának, illetve a Szent Ágoston gondolatait is közvetítő Gratianus (12. század) kánonjogi megközelítésére.

Szent Tamás elméletében az igazságos háborúnak három kritériuma van: a szuverén hatalom, a jogos ok és a helyes szándék. Péterffy szerint egy középkori gondolkodási hagyomány a pápa és a katolikus egyház ítéletére támaszkodott ezen kritériumok gyakorlati alkalmazásában. Ez a hagyomány igyekezett felhívni a figyelmet a katolikus egyházra mint a keresztényeket tömörítő nemzetközi szervezetre, aminek célja, hogy mérsékelje a háború borzalmait.

Ugyanakkor Péterffy szerint Szent Tamás nem ebbe a hagyományba tartozik, mivel „Szent Tamás a háborút mint az emberi életnek egyik szomorú adottságát tekinti és azt keresi, hogy miként lehet jogossá tenni, vagyis milyen feltételek megvalósulása esetén lehet az erkölcsi rendbe beilleszteni”. Szent Tamás a szuverén hatalom kitételével, hogy az igazságos háború indításához szükség van a szuverén hatalmat birtokló személyre, a korára jellemző feudális pártharcokkal fordult szembe; a jogos ok kitételével pedig, azaz hogy igazságos háború oka csak elszenvedett igazságtalanság lehet, az igazságos háború közösségi, illetve a sztoikus természetjogi eredetre visszatekintő önvédelmi jellegét hangsúlyozta. Péterffy szerint azonban a 20. század első felében ez az elmélet csak komoly nehézséggel alkalmazható, mert „a mai nemzetközi helyzetben a szorosra fűződő érdekkapcsolatok hálózatában vajmi nehéz

eldönteni, hogy melyik részen történt először jogtalanság. A támadó fogalmának meghatározása annyira bizonytalan a mai nemzetközi jogban, hogy mindkét hadviselő fél egyformán hivatkozik a jogos önvédelemre.”

Ez a tény a korszak katolikus gondolkodását komoly dilemma elé állítja, amelyben a kényszerhelyzetet kell összeegyeztetni a humanizmus kívánalmaival. Péterffy szerint a dilemma Szent Tamás elméletének a 20. századra való alkalmazásával feloldható. Ezt az elméletet Péterffy ugyan nem vázolja fel részleteiben, azt azonban hangsúlyozza, hogy Szent Tamás a békéről szóló nagyobb rész keretei között tárgyalta az igazságos háborút. Így abban nem pusztán a sztoikus természetjognak, hanem a keresztény béke fogalmának is központi szerepe van: *„A jogtalan háború tehát nemcsak igazságtalanság, hanem a szeretet ellen való súlyos bűn is. A jogos háború azonban mikor a jogtalanságok megszüntetésére törekszik és az igazságosság rendjét akarja helyreállítani, végeredményben a szeretet erényének alapjait építi. A jogos háborúnak a célja az igazságos béke és ez egyszersmind a szeretet gyümölcse.”*

A korszakban a nemzetközi jog mellett egy másik, tudományon alapuló ideológia a szociáldarwinizmus volt, amely a biológia 19. század végére és a 20. század első felére jellemző formája. A szociáldarwinizmus az élőlények – köztük az ember – társas viszonyai, köztük a háború eredetének és törvényszerűségeinek a vizsgálatára koncentrált. Az államok háborús magatartása szempontjából Magyarországon többek között Hézsér László képviselte az elméletet.

Hézsér szerint, aki *A háború biológiája* (1940) című munkájában írt a témáról, a harc az élet minden területén – például az állatok és az emberiség (azon belül pedig a népek) életében is – megfigyelhető. A háború „a népek létért való küzdelmének döntő fázisa”, ezért természeti jelenség. Az élet örökös harc magáért az életért, azaz önvédelem és harc az élethez szükséges javakért. Ennek oka az élőlények korlátlan szaporodási képességében és az életfenntartáshoz szükséges javak korlátolt mennyiségében keresendő. Nagyobb a kereslet, mint a kínálat, ami kényszerhelyzetet idéz elő. Ez a kényszerhelyzet a létért való küzdelem, amit részben a természettel, részben pedig a vetélytársakkal kell megvívni. Csak a küzdelemben dőlhet el, hogy „melyik faj és a faj melyik egyedei jogosultak az életre, illetve az életfenntartó energiaforrások birtoklására”. A küzdelemben az győz, aki életrevalóbb, erősebb, kitartóbb, és nagyobb vitalitással rendelkezik.

A létért való küzdelem eredménye a természetes szelekció, ami által a küzdelem győztesei átörökítik utódaikra a győzelmet eredményező tulajdonságaikat. Hézsér szavaival: „A kiválasztás tulajdonképpen a természet

megfellebbezhetetlen ítélő széke, amely halálbüntetéssel sújtja [...] a létért való küzdelemre alkalmatlanokat, ugyanakkor a faji halhatatlansággal ruházza fel az átöröklési típusokban is kiváló fajtákat”. A természetes szelekció folyamata így nem az egyén számára tesz igazságot, hanem a faj számára.

A természetes kiválasztódás élettörvénye az alacsonyabb és magasabb rendű lényekre is vonatkozik, így az emberre is. Az ember maga is a természetes szelekció törvényének köszönhetően fejlődött ki az állatvilágból, mint tökéletesebb életforma. A természetes szelekció azonban hatékony tényezője az emberi faj tökéletesedésének is. Ennek a tökéletesedésnek a hordozója az emberi civilizáció.

A második világháború után a háborús ideológiák már nem az egyes tudományokból nyerték tartalmukat, hanem olyan önálló tudományok keretében fogalmazták meg azokat, mint például a tudományos szocializmus. A tudományos szocializmus legfontosabb korszaka Magyarországon a második világháborút követő időszak volt, azonban az ideológia képviselői már a második világháború előtt is megjelentek az országban.

Lukács György az első világháborút közvetlenül követő forradalmak időszakában foglalkozott a szocialista forradalom kérdésével, így főként *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* (1918), a *Taktika és etika* (1919), illetve *A fehérterror társadalmi Hinterlandja* (1920) című írásaiban.

Lukács kiindulópontja az ortodox marxi álláspont felvázolása és elfogadása. Az álláspont szerint a történelem dialektikus és objektív folyamat, amelynek a kortárs része a szocialista forradalom, amelynek során a kapitalista társadalom szükségszerűen kitermeli saját ellentétét, a proletariátust, ami pedig a kapitalista elnyomás megszüntetésével túllép kettejük ellentétén.

Lukács szerint ez a folyamat nem szükségszerű, mivel nem lehet teljes bizonyossággal előre tudni, hogy a feltételek megérték-e a forradalom elindítására, vagy sem. A társadalmi viszonyok (és azzal a fennálló cselekvési alternatívák) ismerete mellett ezért a forradalom szubjektív akarása (és az ezen alapuló cselekvés) legalább olyan fontos feltétele a sikeres forradalomnak. A szocialista forradalom sikerének így nem (csak) a munkásosztály számára van jelentősége, hanem (és főként) az egyes proletárok számára, hiszen ők akarhatják azt. Az egyéni akaratnak az egyén lelkiismeretén és felelősségérzetén kell alapulnia, azaz „úgy kell cselekednie, mintha az ő cselekvésén vagy nemcselekvésén múlna a világ sorsának az a fordulata, melynek eljövételét előmozdítani vagy megakadályozni az aktuális taktikának

hivatása”. Lukács szerint ezért fontos, hogy a szocialista (osztály)öntudatot felváltsa az egyéni szocialista tudatosság.

A kommunista forradalomnak két része van. Az egyik a proletariátus osztályharca a kapitalista társadalommal szemben az elnyomás megszüntetéséért, a másik a minden elnyomástól mentes új világrend létrehozásának célkitűzése és megvalósítása. Az osztályharc előfeltétele az utóbbinak, de nem jelenti egyben annak értelmét és megvalósulását is. A régi, kapitalista osztályuralom felváltása egy újjal – a proletárral – csak annyi lenne, mint „Belzebubbal űzve ki a Sátánt”, így igazi (szocialista) forradalom sem lenne. Ezzel Lukács elveti a forradalomnak azt a felfogását, amely szerint az osztályharcot követően a demokráciát nélkülöző proletárdiktatúrán keresztül vezet az út a szocializmushoz.

Az új világrend létrehozása azon az erkölcsi célkitűzésen nyugszik, hogy az emberiséget fel kell szabadítani, minden kizsákmányolást és osztályelnyomást meg kell szüntetni, és létre kell hozni az igazi szabadság, a kölcsönös szeretet, a megértés, az összetartozás és az egyenlőség állapotát. Ehhez pedig az előfeltétel teljesülése után új – egyenlően felvilágosító, nevelő és demokratikus – módszerek szükségesek, amelyek természete harmóniában áll az új világrend természetével. Ezen túlmenően, az új erkölcsi rend előzetes felépítése mellett az új gazdasági rendre való felkészülés is fontos. Ez azonban csak kis részben valósítható meg, mert annak alapelveit majd az új társadalom fogja meghatározni (ahogyan a termelés igazi megszervezése is csak akkor vált lehetségessé, amikor a proletariátus a kezébe kaparintotta a hatalmat).

Az új erkölcsi világrend létrehozásának előfeltétele az osztályharc megvívása és a kapitalista elnyomás megszüntetése, ami viszont szükségképpen csak erőszak útján jöhet létre. A forradalom ebben az értelemben ugyanis teljesen új értékrendszert hoz létre, azaz nem restaurál egy korábbi, és nem a fennállót alapul véve politizál.

Lukács a forradalmi erőszak két formáját különbözteti meg, a kapitalista társadalom megdöntéséért alkalmazott támadó erőszakot, illetve a megszerzett hatalom védelmében alkalmazott erőszakot (ez utóbbit hívja vörösterrornak). Az első esetben a forradalmi erőszak nem lehet igazságos, hiszen a forradalmár bűnt követ el (gyilkosságot), de mégis lehet erkölcsi alapja. A forradalmár erkölcsi alapja abban áll, hogy átlátja tette célját és helyes szándékát (az elnyomás megszüntetése) éppúgy, mint közvetlen következményét (gyilkosság), és a gyilkosság bűnének elkövetésével áldozatot vállal, mert feláldozza életét (lehetőség szerint) és „lelke tisztaságát”

(mindig). Azaz „csak annak gyilkos tette lehet – tragikusan – erkölcsi, aki tudja, megingathatatlanul és minden kétséget kizáróan tudja, hogy gyilkolni semmi körülmények között sem szabad”. A támadó jellegű forradalmi erőszak így nem lehet igazságos, csak erkölcsi értelemben jó.

A védelmi jellegű forradalmi erőszak, a vörösteror a hatalomra jutott munkásosztály által alkalmazott erőszak akaratának és céljának kifejezése az ellenforradalommal, a szabotázsakciókkal és a korrupcióval szemben. Az ilyen erőszak-alkalmazás Lukács szerint igazságos, mert egy olyan állapot – az új erkölcsi világregend – építésének a védelmét szolgálja, amely a társadalom egészének békéjét és az erőszak megszűnését hozza el. A vörösterornak Lukács szerint arányosnak kell lennie a vele szemben fellépő kapitalista támadással, és nem lehet öncélú. A kapitalisták által alkalmazott erőszak, a fehérterror ezzel szemben nem rendelkezik olyan osztály támogatásával, amely osztály célja a társadalmi béke, hanem az elnyomó osztályok érdekét, az elnyomás és a kizsákmányolás fenntartását valósítja meg. A fehérterror továbbá nem egyetlen osztályhoz kapcsolódó erőszak, mivel az ellenforradalomban több osztály vesz részt, így öncélú, a végrehajtói fennmaradását szolgáló erőszak.

Andics Erzsébet *Az igazságos és igazságtalan háborúk* (1945) című előadásában közvetlenül a második világháború után tárgyalta az igazságos háború kommunista elméletét. Andics számára a háború kulcskategóriái: a háború osztálytársadalmi, politikai-gazdasági és értékterhelt jellege.

Andics szerint a háború jelensége a társadalommal, azon belül pedig az osztálytársadalommal jár együtt. A természeti állapotban és az olyan osztályok nélküli társadalmakban, mint az őskommunizmus, nem voltak háborúk. A háborúk alapja ugyanis az, hogy a társadalom egyik osztálya kizsákmányolja a társadalom egy másik osztályát, vagy egy másik társadalmat, illetve, hogy a másik osztály vagy a másik társadalom ellenáll a kizsákmányolásnak. A háborúk így a történelem és a társadalmi berendezkedés függvényei. Ezért, ha a társadalomfejlődés a jövőben megszünteti a kizsákmányolást, akkor a háború jelensége is eltűnik.

A háborúk osztálytársadalomhoz kötöttsége azt is jelenti, hogy egy háború azon osztály politikájának a függvénye, amelyik viseli a háborút. A háború ugyanis nem csupán a társadalmi osztály tagjainak érzelmein, gyűlöletén alapul, hanem a társadalmi osztályt vezető politikai döntéseken is.

A politika típusain belül az agresszív politika támadó háborúkat eredményez, a védelmi politika pedig védekező háborúkat. A háború védelmi jellege így nem az alkalmazott katonai stratégiától függ, hanem annak a

politikának a természetétől, amely a háborúhoz vezetett. Ennek megfelelően, Andics szerint, a saját főváros katonai védelmében is lehet támadó háborút viselni (mint a második világháború végén tette Németország), és egy másik állam területén előretörve is lehet védekező háborút vívni (mint a második világháború végén tette a Szovjetunió).

Ahogy a háború nem önálló jelenség, hanem a politika függvénye, úgy a politika sem önálló jelenség, hanem a gazdasági tevékenység függvénye. A háborús politikáért felelős társadalmi osztályok politikáját, illetve a rendelkezésre álló hadsereg lehetőségeit ugyanis nagymértékben befolyásolja az osztályra jellemző gazdasági termelési mód.

A háború értékterhelt jellege, azaz hogy a háborúnak szükségképpen van értéke – az vagy igazságos, vagy igazságtalan –, ezzel összefüggésben értelmezhető. A háború értéke ugyanis attól függ, hogy milyen politikával és gazdasági termelési móddal rendelkező társadalom vagy társadalmi osztály vívja a háborút. Amennyiben a politikai-gazdasági önállóságát és szabadságát védő, illetve azoktól megfosztott társadalom vagy kizsákmányolt és elnyomott társadalmi osztály vívja a háborút, akkor a háború igazságos. Ezzel párhuzamosan a népek leigázásának a céljával, területek meghódításáért, illetve társadalmi osztályok kizsákmányolásának és rabságba döntésének a céljával vagy ezek fenntartásáért viselt háborúk igazságtalanok.

Általában véve az mondható, hogy a gazdasági-társadalmi fejlődés elősegítésével járó háborúk az igazságos háborúk, és a gazdasági-társadalmi fejlődés akadályozásával járó háborúk az igazságtalan háborúk. Andics értelmezésében így igazságos háborúk voltak a rabszolgafelkelések, a parasztfelkelések, a nemzeti szabadságharcok és a nemzeti egyesítési háborúk. A tatár és török hódító háborúk, a Habsburgok háborúi a magyarok ellen vagy az első és bizonyos értelemben a második világháború pedig az igazságtalan háborúk közé tartoztak.

A háborúk értékének a megítélése nem mindig egyszerű feladat, mivel a háború értéke megváltozhat a háború során. Így Andics szerint ugyan mind az első, mind a második világháború úgy kezdődött, mint imperialista hatalmak közötti és mindkét oldalon igazságtalan (rabló) háború. A második világháború azonban a Szovjetunió megtámadása után, a Szovjetunió és szövetségesei számára igazságos háborúvá vált. A Szovjetunió ugyanis igazságos védelmi háborút vívott, és Anglia csatlakozott ehhez a harchoz. Anglia viszont igazságtalan háborút vívott Németország ellen a háború első felében, mivel korábban nem volt hajlandó a Szovjetunióhoz csatlakozni, hanem segítette Németország felemelkedését.

Az igazságos háborúk igazságos oka a nemzeti függetlenség veszélyeztetésével és a társadalmi kizsákmányolással együtt járó igazságtalanság. Az igazságos háborúk végső célja ennek az igazságtalanságnak a végső felszámolása, ezzel a háború jelenségének megszüntetése és az emberiség boldogulásának elősegítése. Ezek a távolabbi célok a kommunista és szocialista társadalom győzelmével jönnek majd el Andics szerint, amelyért a munkásosztály minden tagjának kötelessége harcolni.

Az 1956 utáni időszak egyik szerzője Otta István vezérőrnagy, aki *A háború fogalmának és jellegének néhány kérdéséről* (1964) című tanulmányában vette górcső alá az igazságos háború problémáját. Otta véleménye szerint a háború természetének meghatározásában a lenini definíciót kell alkalmazni, azaz „1. A háború a politikai folytatása. A politika pedig Lenin meghatározása szerint »nemzetek, osztályok stb. közötti viszony«. 2. Erőszakos eszközökkel vívják meg. És hogy mit kell értenünk általában erőszakos eszközön, arra ugyancsak válaszol Lenin: »A XX. században – mint a civilizáció korában általában – az erőszak nem ököl és nem dorong, hanem a katonaság.«” Otta szerint a politikai szándék csak az objektív feltételek megléte esetén, azaz a kedvező erőviszonyok és az elérni kívánt célok valószínű megvalósíthatósága esetén vezet háborúhoz. Otta szerint a háborúkat többféleképpen lehet osztályozni:

- politikai sajátosságuk szerint (államok közötti háború, polgárháború és nemzeti felszabadító háború);
- a hadviselő felek egymás közötti viszonya alapján (elnyomó és elnyomott nemzet közötti, két elnyomó nemzet közötti és egyenjogú nemzetek közötti háború);
- külső és nem lényegi ismertetőjegyek alapján (vallás-, dinasztikus háború);
- a háborúban használt erőszak eszközeinek ismertetőjegyei alapján;
- a megvívás módja alapján (álló- és mozgóháború);
- a hadszíntér jellege szerint (szárazföldi és tengeri háború); és
- a háború mérete szerint (helyi és világháború).

A háborúk legfontosabb jellemzője azonban az, hogy milyen politika folytatásai, azaz hogy milyen osztály, milyen céllal indítja és viseli azokat. Ez a jellegzetesség a háborúk legfontosabb felosztását határozza meg, hogy a háborúk lehetnek igazságos és igazságtalan háborúk.

Otta szerint annak a hadviselő félnek a háborúja igazságos, amelyiké az általános emberi haladás ügyét szolgáló haladó háború. Igazságtalan a háború,

ha az reakció, azaz gátolja a haladást. Ennek megfelelően igazságos háborút vívhatnak a szocialista országok vagy a szocialista rendszer a kapitalista országokkal vagy a kapitalista rendszerrel szemben (és ez utóbbinak harca igazságtalan), a kapitalista országon belül a munkásosztály a burzsoáziával szemben (és ez utóbbi harca igazságtalan), illetve az elnyomott nemzetek az elnyomóval szemben (és ez utóbbi harca igazságtalan). Az igazságos háborúk első két típusa a forradalmi háború, az utóbbi pedig a felszabadító háború. Az igazságtalan háborúk egységesen agresszív „rablóháborúk”, amelyek célja a népek leigázása és/vagy kifosztása.

Igazságos háború vívható a saját nemzeti társadalmi keretek között, és vívható más társadalmak és államok megsegítéseként. Utóbbi tekintetében az agresszió ellen harcoló népek támogatása, illetve a szocialista országok és minden ország munkásosztályának támogatása kötelesség. A támogatás diplomáciai, gazdasági, kulturális és katonai eszközökkel történhet. A diplomáciai segítség a nemzetközi politikai fórumokon való felszólalásban és állásfoglalásban ölthet testet, a gazdasági segítség anyagi juttatást, a kulturális segítség ideológiai képzést és példaadást foglal magában. A katonai támogatás önkéntes csapatok vagy katonai és technikai szakemberek küldésében áll.

Otta szerint a háborúk osztályozása és értékelése azok igazságos vagy igazságtalan jellege szerint a történelem minden háborújára kiterjeszhető. Az összes háború értékelésén belül Otta különös figyelmet fordít azon háborúk vizsgálatára, amikor ugyanannak a hadviselő félnek a politikája igazságos és igazságtalan értéket is tartalmazott. Az ilyen helyzetekben Otta a háború konkrét elemzését javasolja. Ezen háborútípuson belül előfordulhatnak olyan háborúk, amikor egy-egy nép önmagában véve igazságos szabadságharca ellentétbe kerül a haladás általános érdekeivel. Ilyenkor azt az utóbbinak alá kell rendelni, illetőleg aszerint értékelni. Ezzel Otta azt mondja, hogy egy nép szabadságharca az elnyomó hatalom ellen, bár önmagában igazságos lenne, azonban ha az elnyomó hatalom az általános emberi haladást valósítja meg az elnyomásával, akkor mégsem igazságos. Mérlegre téve az általános emberi haladás képviselőjét és a nemzeti függetlenséget, az előbbi bizonyul fajsúlyosabbnak, igazságosabbnak. Ez az elméleti példa, bár Otta egyáltalán nem említi, nagyon közel áll az 1956-os magyar eseményekhez, egészen pontosan igazolja a szovjet katonai reakciót a magyar függetlenségi törekvésekkel szemben, mivel igazságosabbnak tartja a szovjet célokat, mint a magyart.